

PODSTAWY PRAWA DLA EKONOMISTÓW

redakcja naukowa Bogusława Gnela

Paweł Dąbek, Bogusława Gnela, Aneta Kaźmierczyk
Piotr Kukuryk, Magdalena Małecka-Łyszczek, Aneta Mendrek
Kinga Michałowska, Ryszard Szostak, Piotr Wiatrowski

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **4**

PODSTAWY PRAWA DLA EKONOMISTÓW

redakcja naukowa Bogusława Gnela

Paweł Dąbek, Bogusława Gnela, Aneta Kaźmierczyk
Piotr Kukuryk, Magdalena Małeczka-Łyszczek, Aneta Mendrek
Kinga Michałowska, Ryszard Szostak, Piotr Wiatrowski

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

4

Stan prawny na 1 czerwca 2023 r.

Wydawczyni
Monika Pawłowska

Redaktorka prowadząca
Livia Śpiewak

Opracowanie redakcyjne
ERGO Katarzyna Rybczyńska

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:

Bogusława Gnela – wprowadzenie, I, IX pkt 9.4 i 9.5; XIII

Bogusława Gnela, Paweł Dąbek, Aneta Mendrek – XII

Bogusława Gnela, Paweł Dąbek, Aneta Kaźmierczyk – V

Bogusława Gnela, Magdalena Matecka-Łyszczyk – III

Piotr Kukuryk – II

Kinga Michałowska – X, XI

Ryszard Szostak – IV, VI, IX pkt 9.1, 9.2 i 9.3

Piotr Wiatrowski – VII, VIII

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-774-4

4. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz ważniejszych skrótów	13
Wprowadzenie.....	15
Rozdział I	
Ogólne wiadomości o prawie.....	19
1.1. Pojęcie prawa i jego funkcje.....	19
1.2. Prawo a moralność.....	23
1.3. Norma prawna a przepis prawny. Zdarzenie prawne a stosunek prawny.....	25
1.4. System prawa.....	28
1.5. Źródła prawa.....	30
1.6. Zasady stosowania prawa	31
1.7. Wykładnia przepisów prawnych	35
Rozdział II	
Elementy prawa Unii Europejskiej	39
2.1. Zagadnienia ogólne	39
2.1.1. Geneza Unii Europejskiej.....	39
2.1.2. Status Unii Europejskiej oraz jej wspólne wartości i cele	41
2.1.3. Podział kompetencji między Unię Europejską a państwa członkowskie	44
2.2. Instytucje Unii Europejskiej.....	46
2.2.1. Uwagi wprowadzające	46
2.2.2. Parlament Europejski	46
2.2.3. Rada Europejska	47
2.2.4. Rada	48
2.2.5. Komisja Europejska	49
2.2.6. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej	50
2.2.7. Inne (ważniejsze) instytucje i organy Unii Europejskiej	52
2.3. Źródła prawa Unii Europejskiej.....	53
2.4. Obowiązki prawa Unii Europejskiej w polskim systemie prawnym	56

Rozdział III

Elementy prawa konstytucyjnego.....	59
3.1. Pojęcie prawa konstytucyjnego i jego źródła	59
3.2. Zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.....	60
3.3. Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela	64
3.4. Organy władzy	66
3.4.1. Uwagi wstępne	66
3.4.2. Organy władzy ustawodawczej.....	66
3.4.3. Organy władzy wykonawczej.....	69
3.4.4. Organy władzy sądowniczej (sądy i trybunały)	73
3.4.4.1. Trybunał Konstytucyjny	73
3.4.4.2. Trybunał Stanu	74
3.4.4.3. Sąd Najwyższy.....	75
3.4.4.4. Sądy powszechne	76
3.4.4.5. Sądy szczególne.....	77
3.5. Konstytucyjne organy kontroli państwowej i ochrony prawa.....	78
3.5.1. Najwyższa Izba Kontroli.....	78
3.5.2. Rzecznik Praw Obywatelskich	79
3.5.3. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji.....	80

Rozdział IV

Elementy prawa administracyjnego	81
4.1. Zagadnienia ogólne.....	81
4.1.1. Pojęcie administracji publicznej.....	81
4.1.2. Stosunek administracyjnoprawny	82
4.1.3. Źródła prawa administracyjnego.....	83
4.2. Formy działania administracji publicznej.....	83
4.2.1. Czynności administracyjne	83
4.2.2. Akt administracyjny	84
4.2.3. Pozostałe czynności administracyjne	86
4.3. Podmioty administracji	87
4.3.1. Podmioty administracji rządowej.....	87
4.3.2. Podmioty administracji samorządowej	88
4.4. Kontrola administracji publicznej	94
4.4.1. Pojęcie kontroli	94
4.4.2. Kontrola wewnętrzna	95
4.4.3. Kontrola instytucjonalna	95

Rozdział V

Elementy postępowania administracyjnego i sądownoadministracyjnego	97
5.1. Postępowanie administracyjne ogólne	97
5.1.1. Uwagi wstępne	97

5.1.2. Organ prowadzący postępowanie administracyjne.....	98
5.1.3. Strona i inne podmioty na prawach strony	100
5.1.3.1. Strona w postępowaniu administracyjnym.....	100
5.1.3.2. Podmioty na prawach strony	101
5.1.4. Czynności techniczno-procesowe postępowania administracyjnego.....	103
5.1.4.1. Wezwania.....	103
5.1.4.2. Doręczenia.....	103
5.1.4.3. Metryki, protokoły i adnotacje	105
5.1.5. Zasady postępowania administracyjnego.....	105
5.1.5.1. Naczelne zasady postępowania administracyjnego	105
5.1.5.2. Zasady ogólne postępowania administracyjnego.....	106
5.1.6. Wszczęcie postępowania i terminy załatwiania spraw	108
5.1.6.1. Wszczęcie postępowania	108
5.1.6.2. Terminy załatwiania spraw	109
5.1.7. Postępowanie wyjaśniające	109
5.1.8. Decyzja i inne rozstrzygnięcia w postępowaniu administracyjnym	110
5.1.8.1. Decyzja	110
5.1.8.2. Uгода	111
5.1.8.3. Postanowienie	111
5.1.9. Postępowanie odwoławcze	111
5.1.9.1. Środki odwoławcze.....	111
5.1.9.2. Postępowanie przed organem odwoławczym	112
5.1.10. Postępowania szczególne.....	113
5.1.10.1. Mediacja	113
5.1.10.2. Milczące załatwienie sprawy	113
5.1.11. Weryfikacja decyzji ostatecznych.....	114
5.1.11.1. Uwagi wstępne	114
5.1.11.2. Wznowienie postępowania.....	114
5.1.11.3. Stwierdzenie nieważności decyzji	114
5.1.11.4. Uchylenie lub zmiana decyzji niewadliwych.....	115
5.2. Postępowanie przed sądem administracyjnym.....	115
5.2.1. Uwagi wstępne	115
5.2.2. Podmioty postępowania sądowoadministracyjnego	117
5.2.2.1. Sąd administracyjny	117
5.2.2.2. Strony oraz inne podmioty postępowania sądowoadministracyjnego	118
5.2.3. Postępowanie przed wojewódzkim sądem administracyjnym	118
5.2.4. Postępowanie przed Nacelnym Sądem Administracyjnym.....	120
5.2.5. Wzruszenie prawomocnych orzeczeń sądów administracyjnych.....	122

5.3. Postępowanie egzekucyjne w administracji.....	123
5.3.1. Uwagi wstępne	123
5.3.2. Podmioty i uczestnicy postępowania egzekucyjnego	123
5.3.3. Wszczęcie egzekucji	124
5.3.4. Zasady postępowania egzekucyjnego.....	124
5.3.5. Środki egzekucyjne	125

Rozdział VI

Elementy prawa finansowego	127
6.1. Finanse publiczne i prawo finansowe.....	127
6.2. Budżet państwa a budżet jednostki samorządu terytorialnego.....	128
6.3. Zarys prawa podatkowego i celnego	130
6.4. Podstawy ustroju pieniężnego.....	133
6.5. Nadzór nad rynkiem finansowym	134

Rozdział VII

Elementy prawa karnego.....	137
7.1. Uwagi wstępne.....	137
7.2. Pojęcie przestępstwa	137
7.3. Wyłączenie odpowiedzialności karnej.....	142
7.4. Kary i środki karne	147
7.5. Wymiar kary.....	147
7.6. Niektóre rodzaje przestępstw	148

Rozdział VIII

Elementy postępowania karnego.....	151
8.1. Zasady postępowania karnego.....	151
8.2. Europeizacja prawa karnego procesowego.....	154
8.3. Postępowanie karne skarbowe	154

Rozdział IX

Elementy prawa cywilnego	157
9.1. Uwagi wstępne.....	157
9.2. Część ogólna prawa cywilnego	157
9.2.1. Pojęcie stosunku cywilnoprawnego.....	157
9.2.2. Podmioty stosunków cywilnoprawnych i ich reprezentacja.....	159
9.2.2.1. Osoby fizyczne	159
9.2.2.2. Osoby prawne.....	162
9.2.2.3. Reprezentacja podmiotów prawa cywilnego.....	166
9.2.3. Przedmioty stosunków cywilnoprawnych	168
9.2.4. Czynności prawne	169
9.2.4.1. Uwaga wstępna	169

9.2.4.2. Pojęcie i rodzaje czynności prawnych	169
9.2.4.3. Treść czynności prawnej.....	170
9.2.4.4. Forma czynności prawnej	171
9.2.4.5. Wykładnia i wady oświadczeń woli.....	172
9.2.4.6. Zawarcie umowy.....	173
9.2.5. Przedawnienie roszczeń i terminy zawite.....	175
9.3. Prawo rzeczowe	176
9.3.1. Ogólne wiadomości o prawie rzeczowym	176
9.3.1.1. Pojęcie prawa rzeczowego i praw rzeczowych.....	176
9.3.1.2. Przedmioty praw rzeczowych.....	176
9.3.2. Prawo własności.....	178
9.3.2.1. Pojęcie i treść prawa własności	178
9.3.2.2. Nabycie i utrata prawa własności	179
9.3.2.3. Ochrona własności	180
9.3.2.4. Współwłasność i jej rodzaje	181
9.3.3. Użytkowanie wieczyste	182
9.3.4. Ograniczone prawa rzeczowe	183
9.3.4.1. Użytkowanie	183
9.3.4.2. Służebności.....	184
9.3.4.3. Spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu.....	185
9.3.4.4. Zastaw	186
9.3.4.5. Hipoteka.....	187
9.3.5. Posiadanie.....	188
9.3.6. Księgi wieczyste	190
9.4. Zobowiązania	191
9.4.1. Pojęcie zobowiązania i jego elementy.....	191
9.4.1.1. Pojęcie zobowiązania cywilnoprawnego i jego strony.....	191
9.4.1.2. Wierzytelność, dług i odpowiedzialność	192
9.4.1.3. Treść i rodzaje świadczenia	194
9.4.2. Przyczyny powstania zobowiązań	201
9.4.2.1. Umowy zobowiązaniowe.....	201
9.4.2.2. Czyny niedozwolone	205
9.4.2.3. Bezpodstawne wzbogacenie.....	210
9.4.2.4. Inne zdarzenia	210
9.4.3. Wykonanie zobowiązań	211
9.4.4. Skutki niewykonania zobowiązań	213
9.4.4.1. Uwagi wstępne	213
9.4.4.2. Skutki niewykonania zobowiązań w postaci wyrządzenia szkody.....	213
9.4.4.3. Skutki niemożliwości następcej świadczenia	216
9.4.4.4. Skutki opóźnienia lub zwłoki	216
9.4.4.5. Inne skutki niewykonania zobowiązań – wzmianka	218

9.4.4.6. Zbieg odpowiedzialności a skutki niewykonania zobowiązań	218
9.4.5. Wygaśnięcie zobowiązań	218
9.4.6. Zmiana wierzyciela lub dłużnika	220
9.4.7. Najważniejsze umowy zobowiązaniowe	220
9.4.7.1. Umowy o przeniesienie praw	220
9.4.7.2. Umowy o korzystanie z cudzych rzeczy lub praw	228
9.4.7.3. Umowy o świadczenie usług	231
9.4.7.4. Umowy regulujące stosunki kredytowe	236
9.4.7.5. Umowy o zabezpieczenie wierzytelności	240
9.4.7.6. Umowy o funkcji alimentacyjnej	241
9.4.7.7. Umowy ubezpieczenia gospodarczego	242
9.4.7.8. Umowa spółki cywilnej	243
9.4.8. Przekaz i papiery wartościowe	244
9.5. Ogólna charakterystyka prawa spadkowego oraz prawa rodzinnego	245
9.5.1. Ogólna charakterystyka prawa spadkowego	245
9.5.2. Ogólna charakterystyka prawa rodzinnego	247

Rozdział X

Elementy prawa pracy	249
10.1. Uwagi wstępne	249
10.2. Pojęcie i rodzaje stosunków pracy	250
10.3. Strony stosunku pracy	251
10.4. Powstanie, zmiana i ustanie stosunku pracy	251
10.5. Treść stosunku pracy	256
10.6. Czas pracy i urlopy	258
10.7. Wynagrodzenie za pracę i jego ochrona	261
10.8. Odpowiedzialność w stosunkach pracy	262
10.9. Ochrona pracy	263

Rozdział XI

Elementy prawa ubezpieczeń społecznych	267
11.1. Uwagi wstępne	267
11.2. Zasady ubezpieczeń społecznych	268
11.3. Stosunek prawny ubezpieczenia społecznego	269
11.4. Zasiłki	270
11.5. Emerytury i renty	274

Rozdział XII

Elementy postępowania cywilnego	277
12.1. Uwagi wstępne	277
12.1.1. Postępowanie cywilne i prawo postępowania cywilnego	277

12.1.2. Zasady postępowania cywilnego	277
12.1.3. Funkcja postępowania cywilnego i jego rodzaje	279
12.1.3.1. Tryby postępowania rozpoznawczego	280
12.1.3.2. Postępowanie zwykłe a postępowanie odrębne	280
12.1.4. Szczególne rozwiązania w związku z COVID-19	281
12.2. Proces cywilny – postępowanie zwykłe	281
12.2.1. Przesłanki postępowania rozpoznawczego	281
12.2.2. Podmioty procesu cywilnego	281
12.2.3. Powództwo i inne czynności procesowe	284
12.2.4. Koszty postępowania	284
12.2.5. Postępowanie przed sądem pierwszej instancji	285
12.2.6. Zaskarżanie orzeczeń sądowych	292
12.2.6.1. Rodzaje środków zaskarżenia	292
12.2.6.2. Zwyczajne środki zaskarżenia	292
12.2.6.2.1. Apelacja	293
12.2.6.2.2. Zażalenie	295
12.2.6.2.3. Skarga na orzeczenie referendarza	296
12.2.6.3. Nadzwyczajne środki zaskarżenia	296
12.2.6.3.1. Skarga kasacyjna	297
12.2.6.3.2. Wznowienie postępowania	299
12.2.6.3.3. Skarga nadzwyczajna	300
12.2.6.4. Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia	301
12.3. Wybrane postępowania odrębne	302
12.3.1. Uwagi wstępne	302
12.3.2. Postępowanie nakazowe i upominawcze	303
12.3.2.1. Postępowanie nakazowe	304
12.3.2.2. Postępowanie upominawcze	304
12.3.3. Elektroniczne postępowanie upominawcze	305
12.3.4. Postępowanie uproszczone	305
12.3.5. Europejskie postępowania transgraniczne	306
12.3.6. Postępowanie w sprawach gospodarczych	307
12.3.6. Postępowanie z udziałem konsumentów	308
12.3.7. Postępowanie grupowe	309
12.4. Sądowe postępowanie egzekucyjne	310
12.4.1. Cel i podstawa egzekucji	310
12.4.2. Rodzaje i sposoby egzekucji	310
12.4.3. Ograniczenia egzekucji	311
12.4.4. Obrona dłużnika w postępowaniu egzekucyjnym i środki zaskarżenia	311
12.5. Postępowanie przed sądem polubownym (arbitrażowym) – wzmianka	312

Rozdział XIII

Elementy prawa prywatnego międzynarodowego	315
13.1. Pojęcie i źródła prawa prywatnego międzynarodowego	315
13.2. Prawo właściwe dla sytuacji „z elementem obcym”	317
Autorzy	325
Wykaz aktów normatywnych	327
Skorowidz	331

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

bhp	–	bezpieczeństwo i higiena pracy
COREPER	–	Komitet Stałych Przedstawicieli
Dz.U.	–	Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE	–	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz.Urz. WE	–	Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
EBC	–	Europejski Bank Centralny
EKPC	–	Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284)
EOG	–	Europejski Obszar Gospodarczy
EPU	–	elektroniczne postępowanie upominawcze
ETPC	–	Europejski Trybunał Praw Człowieka
Euratom	–	Europejska Wspólnota Energii Atomowej (EWEA)
EWG	–	Europejska Wspólnota Gospodarcza
EWWiS	–	Europejska Wspólnota Węgla i Stali
JAE	–	Jednolity akt europejski
k.c.	–	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.)
k.k.	–	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.)
k.p.	–	ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. - Kodeks pracy (Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.)
k.p.a.	–	ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 775 ze zm.)
k.p.c.	–	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.p.k.	–	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.)
k.r.o.	–	ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.)
k.s.h.	–	ustawa z dnia 15 września 2000 r. - Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1467 ze zm.)
KE	–	Komisja Europejska
KES	–	Komitet Ekonomiczno-Społeczny
KNF	–	Komisja Nadzoru Finansowego
KR	–	Komitet Regionów
KRRiT	–	Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji

KRS	–	Krajowa Rady Sądownictwa
M.P.	–	Monitor Polski
NBP	–	Narodowy Bank Polski
NIK	–	Najwyższa Izba Kontroli
NSA	–	Naczelny Sąd Administracyjny
OFE	–	otwarty fundusz emerytalny
PE	–	Parlament Europejski
PKB	–	produkt krajowy brutto
p.p.m.	–	prawo prywatne międzynarodowe
RE	–	Rada Europejska
RM	–	Rada Ministrów
RPD	–	Rzecznik Praw Dziecka
RPO	–	Rzecznik Praw Obywatelskich
SN	–	Sąd Najwyższy
TFUE	–	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
TK	–	Trybunał Konstytucyjny
TO	–	Trybunał Obrachunkowy
TS	–	Trybunał Stanu
TSUE	–	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (Europejski Trybunał Sprawiedliwości, ETS)
TUE	–	Traktat o Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 13)
UE	–	Unia Europejska
VAT	–	Value Added Tax (podatek od towarów i usług, PTU)
WE	–	Wspólnota Europejska
ZUS	–	Zakład Ubezpieczeń Społecznych

WPROWADZENIE

Podręcznik *Podstawy prawa dla ekonomistów* przeznaczony jest przede wszystkim dla studentów wszystkich kierunków studiów związanych z dyscyplinami ekonomia i finanse oraz nauki o zarządzaniu i jakości, zwanych dalej studiami ekonomicznymi. W istocie jest on przydatny także dla innych kierunków studiów związanych z dziedziną nauk społecznych, na których w koncepcji kształcenia uwzględnia się dyscyplinę nauki prawne, albo tylko przedmioty związane z tą dyscypliną. Na treść tego podręcznika składają się podstawowe wiadomości z zakresu poszczególnych gałęzi lub działów prawa, niezbędne szczególnie przyszłemu ekonomiście.

Programy studiów kierunków ekonomicznych z reguły przewidują – oprócz przedmiotów: elementy prawa lub podstawy prawa – także inne przedmioty prawnicze, jak np. prawo cywilne, prawo handlowe (gospodarcze), prawo pracy, prawo administracyjne lub prawo własności intelektualnej. Niniejszy podręcznik uwzględnia tę okoliczność i stanowi również wprowadzenie do studiowania tych innych przedmiotów prawniczych.

Związki prawa z ekonomią, finansami czy zarządzaniem zachodzą nie tylko w działalności gospodarczej, ale również w organizowaniu i zarządzaniu różnymi procesami oraz instytucjami (np. w administracji publicznej). Studenci kierunków ekonomicznych przygotowują się do wykonywania zawodu w wymienionych przykładowo sferach, powinni zatem w czasie studiów nabyć elementarną wiedzę z zakresu wszystkich gałęzi prawa – ze szczególnym uwzględnieniem prawa cywilnego i prawa administracyjnego, dlatego tym gałęziom prawa poświęcono w podręczniku najwięcej uwagi.

Podręcznik składa się z 13 rozdziałów. W rozdziale I „Ogólne wiadomości o prawie” wyjaśnione zostały podstawowe pojęcia (instytucje) z zakresu teorii prawa, których zrozumienie jest niezbędne do przyswojenia zagadnień przedstawionych w następnych rozdziałach. Rozdział II „Elementy prawa Unii Europejskiej” wyjaśnia najważniejsze instytucje prawa unijnego i zasady stosowania tego prawa w Polsce będącej państwem członkowskim Unii Europejskiej. Rozdział III „Elementy prawa konstytucyjnego” poświęcony jest głównym zagadnieniom prawnym ustroju Rzeczypospolitej

Polskiej, wolnościom, prawom i obowiązkom człowieka i obywatela, konstytucyjnym organom władzy, kontroli państwowej i ochrony prawa. Rozdział IV „Elementy prawa administracyjnego” zawiera wiadomości na temat administracji publicznej i jej podmiotów, stosunku administracyjnoprawnego, form działania administracji publicznej i jej kontroli. Ponieważ przyszły ekonomista w pracy zawodowej może pełnić funkcję organu administracji lub strony postępowania prowadzonego przez ten organ albo przez sąd administracyjny, w rozdziale V „Elementy postępowania administracyjnego i sądowniczoadministracyjnego” przedstawiono zasady postępowania przed organami administracji (postępowanie administracyjne ogólne), przed sądami administracyjnymi oraz postępowanie egzekucyjne w administracji. Podstawowe zagadnienia z zakresu prawa finansowego zostały zawarte w rozdziale VI „Elementy prawa finansowego”. Wiadomości na temat głównych pojęć z zakresu prawa karnego ujęte są w rozdziale VII „Elementy prawa karnego”, natomiast w rozdziale VIII „Elementy postępowania karnego” przedstawiono najważniejsze kwestie z zakresu prawa postępowania karnego. Jak już wspomniano, w podręczniku wiele miejsca poświęcono zagadnieniom prawa cywilnego (rozdział IX „Elementy prawa cywilnego”), które ma fundamentalne znaczenie w działalności gospodarczej, a jego rola systematycznie rośnie także w sferze administracji publicznej (prywatyzacja zadań publicznych – podmioty prawa cywilnego coraz częściej realizują zadania publiczne zamiast organów władzy publicznej). Z tych przyczyn w rozdziale IX „Elementy prawa cywilnego” omówione zostały zagadnienia tzw. części ogólnej prawa cywilnego, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, a także w niezbędnym zakresie dokonano ogólnej charakterystyki prawa spadkowego oraz prawa rodzinnego. W rozdziale X „Elementy prawa pracy” przedstawiono podstawowe zagadnienia z zakresu tego prawa, a w rozdziale XI „Elementy prawa ubezpieczeń społecznych” – ogólne kwestie dotyczące prawa ubezpieczeń społecznych. Rozdział XII „Elementy postępowania cywilnego” poświęcony jest zagadnieniom związanym z tym postępowaniem w sprawach wynikających z prawa cywilnego materialnego, a także w sprawach z zakresu prawa pracy i prawa ubezpieczeń społecznych, oraz z postępowaniem przed sądami polubownymi. W rozdziale XIII „Elementy prawa prywatnego międzynarodowego” wyjaśniono podstawowe problemy tego prawa. Dynamiczny rozwój międzynarodowego ruchu osobowego oraz handlu międzynarodowego uzasadnia omówienie zasad wskazywania prawa właściwego, gdyż sprawy prywatne „z elementem obcym” nie tylko są faktem w działalności gospodarczej przedsiębiorców, ale także wymagają uwzględnienia w pracy organów administracji publicznej realizujących zadania np. w zakresie gospodarki nieruchomościami, nadzoru finansowego lub prawa aktów stanu cywilnego.

W niniejszym, czwartym wydaniu podręcznika, wprowadzone zostały zmiany i uzupełnienia do każdego jego rozdziału, wynikające ze zmian, jakie nastąpiły w prawie od daty trzeciego wydania w 2018 r.

Podstawowa wiedza prawnicza nabyta przez studiowanie niniejszego podręcznika będzie pomocna studentom kierunków ekonomicznych nie tylko w nauce wymienionych wyżej przykładowo przedmiotów prawniczych, ale także w nauce przedmiotów ekonomicznych (np. finansów publicznych, rachunkowości lub zarządzania). Jeszcze raz warto podkreślić, że podręcznik ten, jako kompendium wiedzy prawniczej, może okazać się przydatny również dla studentów innych kierunków studiów związanych z dziedziną nauk społecznych.

Stan prawny uwzględniono na 1 czerwca 2023 r.

Redaktor naukowy
Bogusława Gnela

Rozdział I

OGÓLNE WIADOMOŚCI O PRAWIE

1.1. Pojęcie prawa i jego funkcje

Pojęcie „prawo” jest wieloznaczne, może bowiem oznaczać np. prawo naukowe opisujące zjawiska, które zachodzą w przyrodzie lub w ekonomii (np. prawo popytu i podaży), albo obejmować reguły zagrożone sankcjami za ich nieprzestrzeganie, uznane lub ustanowione przez kompetentne organy władzy publicznej, obwarowane przymusem państwowym. W tym ostatnim przypadku pojęcie „prawo” oznacza tzw. **prawo przedmiotowe zwyczajowe lub stanowione**.

Jest wiele definicji prawa przedmiotowego stanowionego, ale najbardziej trafna wydaje się definicja, w myśl której tym prawem jest zbiór norm, czyli reguł postępowania pochodzących od kompetentnych organów władzy publicznej, na których straży stoi państwo stosujące przymus państwowy. Biorąc pod uwagę także prawo zwyczajowe (o którym dalej), można przyjąć, że **prawo przedmiotowe** to całość norm, czyli reguł postępowania, ustanowionych przez kompetentne organy publiczne lub wynikających z prawa zwyczajowego, uznanych i chronionych przez państwo.

W społeczeństwie funkcjonuje wiele norm (reguł) postępowania, ale nie wszystkie mają charakter norm prawnych. Tytułem przykładu można podać reguły dobrego wychowania, które nie są normami prawnymi, gdyż nie zostały ustanowione przez organy władzy publicznej, a państwo nie chroni ich przy użyciu środków przymusu, którymi dysponuje. Kogoś, kto łamie reguły dobrego wychowania, może spotkać dezaprobata ze strony innych osób, ale nie sankcja w postaci np. kary pieniężnej lub pozbawienia wolności. Prawo przedmiotowe jest ustanawiane celem przymuszenia jego adresatów do zachowania się zgodnego z treścią tego prawa. Ustawodawca stanowi prawo w interesie państwa, dla dobra społeczeństwa oraz ochrony człowieka, w tym obywatela, a za naruszenie tego prawa przewiduje określone sankcje.

Ze względu na sposób tworzenia wyróżnia się wspomniane już prawo zwyczajowe i prawo stanowione (pisane). **Prawo zwyczajowe** kształtuje się w określonej społeczności

przez długie lata i jest przez tę społeczność przestrzegane jako obowiązujące, a państwo uznaje je za obowiązujące wówczas, gdy nie jest ono sprzeczne z prawem stanowionym. Prawo zwyczajowe regulowało stosunki społeczne do czasu wykształcenia się państwa i jego organów ustawodawczych. W miarę rozwoju państwowości traciło na znaczeniu i obecnie jego rola, w porównaniu z prawem stanowionym, nie jest duża. Są jednak takie sfery, w których prawo zwyczajowe ma nadal znaczenie, np. w handlu międzynarodowym lub w stosunkach dyplomatycznych.

Od prawa zwyczajowego należy odróżnić **zwyczaj**, przez który rozumie się praktykę określonego postępowania powszechnie stosowaną w danym czasie, środowisku lub w stosunkach społecznych. **Zwyczaje nie mają charakteru normatywnego**, doniosłość prawną uzyskują wówczas, gdy odsyłają do nich przepisy prawa stanowionego. Przykładem mogą być przepisy prawa cywilnego, które odsyłają do ustalonych zwyczajów (np. przy tłumaczeniu oświadczeń woli) lub do przyjętych zwyczajów (np. przy interpretacji faktu przyjęcia oferty).

Prawo zwyczajowe ma charakter normatywny i dlatego sądy stosują jego normy bezpośrednio, natomiast **zwyczaj** stosowany jest przez sądy dopiero z mocy i w zakresie ustawowego odesłania zawartego w konkretnym przepisie.

Prawo stanowione (pisane) powszechnie obowiązujące na terytorium całego państwa tworzą kompetentne **organy państwowe** (np. parlament, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Rada Ministrów) przez uchwalanie lub wydawanie aktów normatywnych (np. ustaw, rozporządzeń wykonawczych). Wobec decentralizacji władzy publicznej władzę tę sprawują także **jednostki samorządu terytorialnego**: gminy, powiaty i województwa samorządowe, które mają kompetencję do stanowienia **prawa miejscowego**. Prawo miejscowe obowiązuje powszechnie jednak tylko na terytorium władztwa tego organu władzy, który je ustanowił (np. uchwała rady gminy obowiązuje na terytorium tej gminy). Prawo miejscowe może stanowić także np. **wojewoda** – jako **terenowy organ administracji rządowej**.

Wobec powyższego **prawo przedmiotowe** to ogół przepisów zawartych w aktach normatywnych oraz ogół uznanych norm prawa zwyczajowego, jakie obowiązują w danym państwie.

Od prawa przedmiotowego należy odróżnić prawo podmiotowe. **Prawo podmiotowe** to możliwość określonego zachowania się lub też możliwość domagania się określonego zachowania od osób do tego obowiązanych. Tytułem przykładu: właściciel ma prawo korzystania z rzeczy (np. jej używania) i rozporządzania nią (np. może ją sprzedać lub obciążyć zastawem), a także może ją posiadać i domagać się od wszystkich innych osób, aby wbrew jego woli nie pozbawiały go lub nie ograniczały w możliwości korzystania z wymienionych uprawnień (np. nie korzystały z rzeczy będącej jego własnością wbrew

jego woli). O tym, jaką treść ma prawo własności, decyduje ustawodawca, ale o tym, czy przysługuje ono konkretnemu podmiotowi prawa, decydują zdarzenia powodujące powstanie tego prawa (pierwotne i pochodne sposoby nabycia własności). Są takie prawa podmiotowe, o których treści decyduje wola stron – np. wierzytelność (prawo podmiotowe wierzyciela) wynikająca z umowy nienazwanej (np. z umowy menedżerskiej). Są również prawa podmiotowe o charakterze praw naturalnych, tj. godność i wolność człowieka, których nikt nie może go pozbawić, a rola ustawodawcy sprowadza się wyłącznie do ochrony godności człowieka i zakresowania granic jego wolności.

Prawa podmiotowe można systematyzować według rozmaitych kryteriów. Najbardziej przydatny jest podział praw podmiotowych na: względne i bezwzględne, majątkowe i niemajątkowe oraz zbywalne i niezbywalne.

Prawa podmiotowe względne są skuteczne tylko wobec określonej osoby lub osób – np. sprzedawca ma prawo żądać zapłaty ceny od kupującego, a poszkodowany ma prawo żądania odszkodowania od osoby zobowiązanej do naprawienia wyrządzonej mu szkody. Prawa podmiotowe **bezwzględne** są natomiast skuteczne względem wszystkich – np. właściciel ma roszczenie wobec każdej osoby nieuprawnionej do korzystania z rzeczy, aby nie naruszała jego prawa własności tej rzeczy.

Prawa podmiotowe **majątkowe** mają wartość w sensie ekonomicznym, a zalicza się do nich między innymi prawo własności (np. samochodu), użytkowanie wieczyste, wierzytelność o zapłatę ceny, patent lub prawo ochronne na znak towarowy. Prawa podmiotowe **niemajątkowe** wyrażają inne wartości niż ekonomiczne – np. prawo do czci, godności albo nazwiska.

Prawa podmiotowe **zbywalne** mogą być przeniesione na inną osobę (np. własność, użytkowanie wieczyste, wierzytelność o zapłatę ceny za rzecz sprzedaną). Prawa podmiotowe **niezbywalne** mogą należeć tylko do konkretnej osoby i nie można ich przenieść na inny podmiot prawa (np. członkostwo w spółdzielni, prawo do czci albo prawo odkupu).

Warto zapamiętać, że przykładowe wypowiedzi „mam prawo do miesięcznego urlopu wypoczynkowego” albo „mam prawo sprzedać swój samochód” dotyczą prawa podmiotowego, a stwierdzenia „prawo do urlopu wypoczynkowego reguluje Kodeks pracy” albo „umowę sprzedaży reguluje Kodeks cywilny” odnoszą się do prawa przedmiotowego.

Najważniejszymi **funkcjami prawa** przedmiotowego są: kontrola zachowań, rozdział dóbr i ciężarów (obciążeń) oraz regulacja konfliktów.

Na zachowania ludzkie można wpływać, wykorzystując sposoby normatywne (za pomocą przepisów prawnych) i nienormatywne (np. przez odpowiednie wychowywanie dzieci). Sposoby normatywne skuteczne są wtedy, gdy adresaci przepisów (norm) prawnych

znają ich treść. Obowiązkiwanie normy prawnej zawierającej nakaz lub zakaz jakiegoś postępowania nie oznacza, że owe nakazy lub zakazy będą respektowane przez osobę, która o nich nie wie. Zdarza się również, że nawet znając treść norm prawnych, dany podmiot nie chce się do nich zastosować. Aby skłonić adresatów norm do zachowań pożądaných przez ustawodawcę, przewiduje on sankcje za ich nieprzestrzeganie. Mogą to być przykładowo sankcje karne (np. kara pozbawienia wolności), odsetki ustawowe (za niespełnienie świadczenia pieniężnego w terminie), nieważność czynności prawnej albo przedawnienie roszczeń majątkowych. Niekiedy ustawodawca zachęca do zachowań zgodnych z normą prawną, przewidując różnego rodzaju gratyfikacje (np. prawo do znaleźnego w razie oddania znalezionej rzeczy). Poprzez system sankcji, a niekiedy nagród, ustawodawca wpływa zatem na pożądanę przez niego zachowania podmiotów prawa. Podmioty prawa są różnie określane – np. w prawie cywilnym są to osoby fizyczne (ludzie), osoby prawne i tzw. niepełne osoby prawne.

Pojęcie rozdziału dóbr i ciężarów jest rozumiane szeroko i obejmuje także rozdzielanie uprawnień i obowiązków między podmioty prawa. Prawo powinno dokonać rozdziału tych dóbr i ciężarów w sposób sprawiedliwy. Jest wiele koncepcji sprawiedliwości, ale w każdej występuje zasada **sprawiedliwości formalnej** (reguła równej miary). Oznacza ona, że osoby, sytuacje, stany rzeczy, które pod istotnymi względami są podobne, powinny być podobnie traktowane (w podobnych sytuacjach podobne prawa). Natomiast o tym, jakie osoby, stany rzeczy lub sytuacje należą do tej samej kategorii wymagającej jednakowego traktowania, decydują reguły **sprawiedliwości materialnej**. Jest ich wiele, zgrupowane są w reguły sprawiedliwości rozdzielczej i sprawiedliwości wymiennej. Do reguł **sprawiedliwości rozdzielczej** należy między innymi zasada „każdemu stosownie do potrzeb” albo „każdemu stosownie do zasług”. W ocenie konkretnej sytuacji najczęściej zachodzi potrzeba odwołania się do wielu zasad tej sprawiedliwości, np. przy ustalaniu ustawowych zasad wynagradzania pracowników sfery budżetowej lub w uregulowaniu podatków, zaś w prawie karnym obowiązuje np. reguła, że kary powinny być wymierzone stosownie do winy sprawcy i ciężaru gatunkowego przestępstwa. Według reguł **sprawiedliwości wymiennej** sprawiedliwy jest natomiast podział, który wynika z dobrowolnie zawartej umowy (chcącemu nie dzieje się krzywda) – np. kupujący płaci określoną cenę za rzecz, ponieważ jest ona dla niego tyle właśnie warta.

Od reguł sprawiedliwości materialnej należy odróżnić reguły **sprawiedliwości proceduralnej**, służące do zapewnienia uczciwej procedury (postępowania) w danej kategorii spraw. Do standardów sprawiedliwości proceduralnej, np. w postępowaniu sądowym, należy zaliczyć w szczególności zasadę **bezstronności i niezawisłości sądu**, zasadę **równości stron procesu** oraz **prawo do obrony**.

Funkcja prawa w postaci **regulacji konfliktów** realizuje się w sytuacji, w której zasadność twierdzeń jednej strony kwestionuje druga strona. Konflikty mogą być zbiorowe (np. między pracodawcami i pracownikami) albo indywidualne (np. między dłużni-

kiem i wierzycielem). Istnienie konfliktów w społeczeństwie jest czymś naturalnym, a rola prawa sprowadza się do zapewnienia ich właściwego rozwiązania. Bez ingerencji prawa konflikty społeczne byłyby prawdopodobnie rozstrzygane w drodze przemocy (wygrywałby silniejszy).

Prawo reguluje wiele metod rozstrzygania konfliktów, a najważniejsze z nich to tryb umowny, mediacyjny, arbitrażowy i adjudykacyjny. W **trybie umownym** strony same rozwiązują konflikt przez zawarcie porozumienia (mają w tym zakresie pełną autonomię – np. ugoda pozasądowa). W **trybie mediacyjnym** oprócz stron występuje mediator, który pomaga stronom dojść do porozumienia przez wyszukiwanie takich rozwiązań konfliktu, które są przez nie akceptowane. W tym trybie autonomia stron jest również zachowana w zakresie wyboru mediatora, procedur i zasad rozwiązania konfliktu. W **trybie arbitrażowym** strony konfliktu mają także wpływ na wybór arbitra, procedury i zasad rozstrzygania sporu, ale decyzja arbitra o rozstrzygnięciu tego sporu ma charakter władczy, wiąże strony i podlega przymusowej egzekucji. Modelem tego trybu jest sądownictwo polubowne (arbitrażowe). W **trybie adjudykacyjnym** postępowanie zmierzające do rozstrzygnięcia sporu toczy się według zasad ustalonych przez ustawodawcę, strony nie mają wpływu na wybór adjudykatora, a wydane przez niego orzeczenie po uprawomocnieniu się jest wiążące dla stron i podlega egzekucji. Modelem tego trybu jest postępowanie sądowe. Postępowanie to jest jednak często przewlekłe, drogie i zawsze sformalizowane, a w orzeczeniach sądowych bierze się pod uwagę bardziej ich zgodność z prawem niż z wolą oraz interesem stron. Wobec tego sam ustawodawca w coraz szerszym zakresie popiera mediacyjne oraz pojednawcze lub polubowne metody rozstrzygania sporów.

Proces sądowy gwarantuje respektowanie zasad proceduralnej uczciwości i powinien być zastrzeżony dla rozstrzygania najpoważniejszych konfliktów, natomiast bez względu na tryb rozstrzygania sporów w każdej sprawie powinno być zagwarantowane konstytucyjne prawo do sądu.

1.2. Prawo a moralność

Normy prawne i normy moralne wyznaczają pewne reguły postępowania, lecz **norma prawna** jednej stronie przyznaje uprawnienia, a na drugą nakłada obowiązki odpowiadające tym uprawnieniom, natomiast **norma moralna** przewiduje moralny obowiązek postępowania w określony sposób – nikomu jednak nie przyznaje uprawnienia w rozumieniu prawa, czyli takiego, którego realizacji można się domagać przed kompetentnym organem. **Między prawem a moralnością zachodzi wiele różnic.** Prawo jest tworzone przy zachowaniu odpowiednich procedur, a z jego funkcjonowaniem wiąże się wiele instytucji (np. policja, sądy, zakłady karne, komornicy). Normę prawną można nie tylko stworzyć, ale także w odpowiedniej procedurze zmienić lub uchylić. Norm moralnych

nie tworzy żaden organ, nie ma też instytucji związanych z funkcjonowaniem tych norm, nie można ich zmienić ani uchylić przy zastosowaniu jakiejś procedury. Ulegają jednak zmianom np. w wyniku postępu cywilizacyjnego lub rozwoju społeczeństwa. Źródłem obowiązywania norm prawnych są z reguły akty normatywne, a norm moralnych – spontanicznie rozwijające się i mające oparcie w społeczeństwie oceny dobra i zła oraz słusznego i niesłusznego zachowania się. Za naruszenie normy prawnej grożą sankcje obwarowane przymusem państwowym, natomiast konsekwencją naruszenia normy moralnej mogą być np. wyrzuty sumienia lub dezaprobata ze strony członków danej społeczności. Prawo interesuje się przede wszystkim zewnętrznymi przejawami zachowań (myśli nie podlegają karze), przedmiotem normy moralnej mogą być także myśli (np. to, że życzy się komuś źle). Podmiotami prawa mogą być osoby fizyczne (ludzie), osoby prawne oraz inne jednostki organizacyjne różnie nazywane w poszczególnych gałęziach prawa, podmiotami moralności (adresatami norm moralnych) są wyłącznie ludzie. Prawo jest powiązane z istnieniem państwa i z jego instytucjami tworzącymi, stosującymi i egzekwującymi prawo. Moralność nie jest powiązana strukturalnie z organizacją państwa, a w społeczeństwie z reguły funkcjonuje wiele różnych systemów moralnych. Między prawem a moralnością zachodzą jednak takie związki, których ustawodawca nie powinien lekceważyć. **Obszary prawa i moralności krzyżują się**, bowiem wiele kwestii jest przedmiotem norm prawnych i norm moralnych (np. moralny nakaz „nie kradnij” w prawie karnym oznacza zakaz kradzieży wyrażony w postaci zdefiniowania odpowiedniego przestępstwa). Są także zachowania moralnie obojętne, regulowane przez prawo (np. normy proceduralne), oraz zjawiska z reguły potępiane moralnie, a nieobjęte regulacją prawną (np. nielojalność wobec przyjaciół). W zakresie wspólnych obszarów moralności i prawa ustawodawca powinien tak stanowić prawo, aby było ono zgodne z powszechnie uznawanymi zasadami moralnymi, bowiem wówczas może on liczyć na powszechne przestrzeganie prawa. Są jednak sytuacje, w których ustawodawca musi wybierać między różnymi systemami wartości moralnych funkcjonujących w społeczeństwie (np. w kwestii aborcji lub eutanazji) – wówczas ustanowione przez niego normy prawne nie mogą liczyć na powszechną akceptację. Wobec powyższego można stwierdzić, że rozsądny ustawodawca stanowi przepisy prawne zgodne z powszechnie akceptowanymi normami moralnymi albo odwołujące się do różnego rodzaju zasad wypełnionych takimi normami, jak np. zasady współżycia społecznego lub dobre obyczaje (nazywa się je klauzulami generalnymi), bądź też posługujące się pojęciami nasyconymi treścią moralną (np. rażąca niewdzięczność). Przy interpretacji klauzul generalnych oraz innych pojęć nasyconych treścią moralną należy sięgać do norm moralnych powszechnie akceptowanych. Prawo otwarte na powszechnie akceptowane reguły moralne może liczyć na większą akceptację społeczną.

Ustawodawcy poszczególnych państw wpływają również na kształtowanie się norm moralnych w społeczeństwie poprzez wprowadzanie nowych instytucji prawnych, np. związków partnerskich albo zakazów dyskryminacji ze względu na pochodzenie,

wyznanie, płeć, orientację seksualną lub rasę. W miarę upływu czasu normy prawne przyczyniają się zatem do zmiany norm moralnych.

Warto nadmienić, że normy moralne i etyczne odgrywają dużą rolę także w prowadzeniu działalności gospodarczej, w tym w wykonywaniu tzw. wolnych zawodów (np. zawodu adwokata, doradcy podatkowego, lekarza). Przedstawiciele tych zawodów związani są tzw. kodeksami etycznymi, które nie są aktami normatywnymi, a zatem nie zawierają norm prawnych, lecz normy etyczne. Naruszenie tych norm rodzi jednak odpowiedzialność dyscyplinarną, dlatego twierdzi się, że mają one charakter quasi-normatywny. Natomiast w działalności gospodarczej m.in. spółek publicznych (notowanych na giełdzie), banków czy ubezpieczycieli stosowane są tzw. dobre praktyki, będące wyrazem przestrzegania norm etycznych i moralnych w wykonywaniu tej działalności.

1.3. Norma prawna a przepis prawny. Zdarzenie prawne a stosunek prawny

Norma prawna jest chronioną przez państwo regułą postępowania, która jednej stronie przyznaje uprawnienia (prawo podmiotowe), a na drugą nakłada obowiązki odpowiadające tym uprawnieniom. Ponieważ polskie prawo jest w zasadzie prawem stanowionym, o obowiązujących normach prawnych decydują przepisy prawne zawarte w aktach normatywnych. **Przepis prawny** jest bowiem elementarną jednostką systematyzacyjną **aktu normatywnego** i może nim być artykuł, paragraf, punkt, podpunkt, a nawet zdanie zawarte w artykule. Na przykład w myśl art. 66¹ § 2 k.c.: „Przedsiębiorca składający ofertę w postaci elektronicznej jest obowiązany przed zawarciem umowy poinformować drugą stronę w sposób jednoznaczny i zrozumiały o:

- 1) czynnościach technicznych składających się na procedurę zawarcia umowy;
- 2) skutkach prawnych potwierdzenia przez drugą stronę otrzymania oferty;
- 3) zasadach i sposobach utrwalania, zabezpieczania i udostępniania przez przedsiębiorcę drugiej stronie treści zawieranej umowy;
- 4) metodach i środkach technicznych służących wykrywaniu i korygowaniu błędów we wprowadzanych danych, które jest obowiązany udostępnić drugiej stronie;
- 5) językach, w których umowa może być zawarta;
- 6) kodeksach etycznych, które stosuje, oraz o ich dostępności w postaci elektronicznej”.

Przytoczony artykuł zawiera kilka przepisów, co z punktu widzenia przejrzystości tekstu Kodeksu cywilnego jest celowe i poprawne legislacyjnie.

W przepisach prawnych zakodowane są normy prawne. W jednym przepisie może być zawarta tylko jedna norma prawna albo więcej norm prawnych lub też jedną normę prawną można utworzyć dopiero z treści wielu przepisów prawnych.

Norma prawna **składa się** z hipotezy, dyspozycji i sankcji. W **hipotezie** określony jest adresat normy oraz sytuacja prawna będąca zdarzeniem prawnym. **Dyspozycja** wskazuje wzór powinienego (nakazanego, zakazanego) zachowania się w sytuacji opisanej w hipotezie (np. zapłatę ceny, wydanie rzeczy). **Sankcja** określa konsekwencje niezachowania się w sposób wskazany w dyspozycji w sytuacji opisanej w hipotezie – np. w umowie sprzedaży kupujący (dłużnik) powinien w umówionym terminie spełnić świadczenie pieniężne w postaci zapłacenia ceny, a jeżeli tego nie zrobił, obowiązany jest ponadto do zapłaty odsetek za opóźnienie w spełnieniu tego świadczenia.

Są **różne koncepcje** budowy normy prawnej. W myśl **koncepcji dwuczłonowej** norma może posiadać hipotezę [H] i dyspozycję [D] – np. „Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę [H], obowiązany jest do jej naprawienia [D]”, albo hipotezę i sankcję – np. „Kto zabija człowieka [H], podlega karze (...) [S]”. W **koncepcji trójczłonowej** występuje hipoteza, dyspozycja i sankcja, a w **koncepcji dwuczłonowej norm sprzężonych** norma prawna składa się z reguły sankcjonowanej i z reguły sankcjonującej, którą można wyjaśnić następująco: w sytuacji opisanej w hipotezie normy sankcjonowanej adresat powinien zachować się w sposób wskazany w dyspozycji, natomiast niezachowanie się zgodnie z dyspozycją normy sankcjonowanej stanowi hipotezę normy sankcjonującej, która przewiduje sankcję. Przykład: „Jeżeli ktoś jest zobowiązany do prowadzenia przedsiębiorstwa innej osoby [H-1], to nie powinien wyrządzać jej szkody [D], a jeżeli ktoś zobowiązany do prowadzenia przedsiębiorstwa innej osoby wyrządził jej szkodę [H-2], to obowiązany jest do naprawienia tej szkody [S]”.

Zdarzają się sytuacje, w których z przepisów jednego aktu normatywnego (np. Kodeksu cywilnego) da się zbudować tylko hipotezę i dyspozycję normy prawnej, a jej sankcji należy poszukać w przepisach innego aktu normatywnego – np. Kodeksu postępowania cywilnego (k.p.c.) o egzekucji sądowej.

Normy prawne można systematyzować według różnych kryteriów, ale najważniejsze wydają się kryteria zachowania się wskazanego w dyspozycji oraz sposobu obowiązywania normy. Według **kryterium „zachowania się”** normy prawne dzielą się na:

- a) zakazujące, np. w myśl art. 342 k.c.: „Nie wolno naruszać samowolnie posiadania, chociażby posiadacz był w złej wierze”;
- b) nakazujące, np. art. 200 k.c.: „Każdy ze współwłaścicieli jest obowiązany do współdziałania w zarządzie rzeczą wspólną”;
- c) upoważniające, np. art. 493 § 1 k.c.: „Jeżeli jedno ze świadczeń wzajemnych stało się niemożliwe wskutek okoliczności, za które ponosi odpowiedzialność strona zobowiązana, druga strona może, według swego wyboru, albo żądać naprawienia szkody wynikłej z niewykonania zobowiązania, albo od umowy odstąpić” (uprawniony może zatem, ale nie musi, zachować się w określony sposób);
- d) mieszane, w których upoważnienie podmiotu do określonych działań jest dla niego zarazem obowiązkiem (np. organ upoważniony do egzekwowania podatków

ma także obowiązek ich egzekwowania) albo uprawnieniu jednej strony odpowiada obowiązek drugiej strony (np. wynajmujący ma prawo żądać od najemcy czynszu, a najemca ma obowiązek ten czynsz uiścić).

Ze względu na **sposób obowiązywania** normy prawne mogą być:

- a) dwukierunkowo bezwzględnie obowiązujące (imperatywne), które nie pozwalają stronom ani na więcej, ani na mniej, niż to wynika z normy, a zatem strony muszą zachować się zgodnie z tą normą (np. art. 119 k.c.: „Terminy przedawnienia nie mogą być skracane ani przedłużane przez czynność prawną”);
- b) jednokierunkowo bezwzględnie obowiązujące (semiimperatywne), które pozwalają na swobodne zachowanie się tylko w jednym kierunku, na przykład normy prawa pracy chroniące pracownika mogą być umownie zmieniane tylko na jego korzyść, podobnie jak przepisy prawa cywilnego o ochronie konsumenta, które mogą być umownie zmieniane tylko na korzyść tegoż konsumenta; w prawie podatkowym ustawodawca określa górną granicę stawek podatku od nieruchomości, a zatem kompetentna gmina może uchwalić tylko niższe stawki, nie wolno jej natomiast uchylać stawek tego podatku wyższych od przewidzianych w przepisach prawnych;
- c) względnie obowiązujące (dyspozytywne), które wiążą adresatów, jeżeli nie postanowili inaczej; tego rodzaju normy wynikają z przepisów zawierających między innymi takie zwroty, jak: „W braku odmiennego zastrzeżenia umownego (...)” albo „Jeżeli strony inaczej nie postanowiły (...)” bądź „Jeżeli z umowy nie wynika nic innego (...)”.

Normy imperatywne charakterystyczne są dla prawa publicznego (np. administracyjnego, finansowego i karnego), a **normy dyspozytywne** – dla prawa prywatnego (np. prawa cywilnego). Podatnicy z reguły woleliby nie płacić podatków, lecz do ich zapłacenia zmuszają ich normy prawne zawarte w przepisach prawa podatkowego, które jest prawem publicznym. Z kolei żaden przepis nie zmusza podmiotu prawa cywilnego np. do zawarcia z bankiem umowy kredytu, i to o treści, która mu nie odpowiada. Umowa cywilnoprawna jest bowiem zawarta, jeżeli chcą tego obydwie jej strony.

Elementem normy prawnej jest **zdarzenie prawne**, które powoduje powstanie, ustanie lub zmianę treści stosunku prawnego. Zdarzenie to jest ujęte w hipotezie normy prawnej (np. urodzenie się dziecka, zawarcie umowy, wyrządzenie szkody). Z podanej przyczyny wszystkie zdarzenia, które nie są opisane w hipotezach norm prawnych (np. pada deszcz, przyjaźń między studentami), nie są zdarzeniami prawnymi.

Zdarzenie prawne jest także elementem **stosunku prawnego**, którym jest **stosunek społeczny uregulowany przez przepisy prawa**. Elementami stosunku prawnego, oprócz zdarzenia prawnego, są podmioty, przedmiot i treść stosunku prawnego. **Podmioty stosunku prawnego** mogą być różnie określone, w zależności od przynależności norm

prawnych regulujących ten stosunek do określonych gałęzi prawa (np. osoba fizyczna, osoba prawna, pracownik, pracodawca, organ administracji publicznej), różny może też być ich status prawny względem siebie. W prawie administracyjnym status ten nie jest równorzędny (organ administracji ma pozycję władczą wobec strony), natomiast podstawową zasadą prawa cywilnego jest równorzędny względem siebie status podmiotów stosunku cywilnoprawnego.

Przedmiotem stosunku prawnego są określone zachowania, które mogą dotyczyć m.in. rzeczy lub dóbr o charakterze niematerialnym, np. świadczenie usług, wydanie rzeczy lub stworzenie utworu w rozumieniu prawa autorskiego. **Treścią stosunku prawnego** są wzajemne prawa i obowiązki stron, np. wzajemne prawa oraz obowiązki sprzedawcy i kupującego albo wzajemne prawa i obowiązki pracodawcy i pracownika.

1.4. System prawa

Każde państwo ma własny system prawny. Z tradycji kultury zachodnioeuropejskiej wywodzi się podział całego systemu prawnego na **prawo publiczne i prawo prywatne**. W prawie publicznym przejawia się władztwo publiczne, strony nie mają równorzędnego względem siebie statusu prawnego, natomiast w prawie prywatnym strony w zasadzie swobodnie kształtują wzajemne relacje prawne i mają równorzędny względem siebie status prawny. Biorąc pod uwagę inne kryteria, w systemie prawnym można wyodrębnić prawo międzynarodowe publiczne, prawo unijne (prawo UE) oraz prawo wewnątrzpaństwowe (wewnątrzpaństwowe). **Prawo międzynarodowe publiczne** reguluje przede wszystkim stosunki między państwami oraz relacje między państwami a organizacjami międzynarodowymi. Warto jednak podkreślić, że coraz częściej podmiotem prawa międzynarodowego publicznego jest człowiek, którego prawa i wolności reguluje wiele aktów międzynarodowych. Źródłem prawa międzynarodowego publicznego są przede wszystkim konwencje międzynarodowe, a niektóre z nich stają się źródłami prawa polskiego i mają pierwszeństwo przed ustawami (zob. pkt 1.5). **Prawo unijne (zwane dawniej wspólnotowym)** różni się od prawa międzynarodowego publicznego i od prawa wewnątrzpaństwowego. Polska jest państwem członkowskim Unii Europejskiej, jest więc zobowiązana do przestrzegania prawa tej Unii. Prawo unijne jest autonomiczne, wyodrębnia się w nim prawo pierwotne (np. traktaty: Traktat o ustanowieniu Unii Europejskiej i Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej) oraz prawo pochodne (tworzone przez organy UE – np. rozporządzenia i dyrektywy). W ustaleniu relacji między prawem unijnym a prawem wewnątrzpaństwowym (wewnątrzpaństwowym) obowiązują pewne zasady. Wynika z nich, że w sprawach objętych kompetencją UE prawo unijne ma pierwszeństwo w stosowaniu przed prawem wewnątrzpaństwowym, staje się ono częścią krajowych porządków prawnych państw UE, a jego normy mogą być samodzielnym źródłem praw i obowiązków podmiotów prawa wewnątrzpaństwowego (zob. rozdz. II).

Prawo wewnątrzpaństwowe jest tworzone przez organy danego państwa i obowiązuje na jego terytorium, a podmiotami tego prawa są, w zależności od gałęzi prawa: np. osoby fizyczne, osoby prawne, organy administracji albo inne jednostki organizacyjne.

Prawo publiczne reguluje stosunki prawne, w których co najmniej po jednej stronie występuje organ państwa lub organ samorządu terytorialnego albo innej organizacji realizującej z mocy prawa interesy publiczne. Organy te mają kompetencję do władczego kształtowania sytuacji prawnej innych podmiotów prawa, mogą realizować wobec nich bezpośredni przymus z powodu nieprzestrzegania prawa. Strony stosunków publicznoprawnych **nie mają równorzędnego względem siebie statusu prawnego**. Organ publiczny, np. naczelnik urzędu skarbowego, może, powołując się na przepis rangi ustawowej, zmusić podatników do określonych zachowań nawet wbrew ich woli. **W prawie prywatnym status stron stosunków prawnych jest równorzędny**, żadna z nich nie działa wobec drugiej z pozycji władczej, ponieważ są one autonomicznymi podmiotami prawa prywatnego, którym przysługują własne, chronione prawem sfery interesów. Z tych przyczyn podmioty prawa prywatnego na zasadzie dobrowolności mogą same kształtować wzajemne relacje prawne. W razie powstania między nimi sporu sprawę rozstrzyga sąd państwowy lub inny organ powołany przez strony (np. sąd polubowny). O wniesieniu sprawy i o zakresie jej rozstrzygnięcia przez sąd decyduje zainteresowany podmiot. Egzekucja sądowa jest także wszczęta i prowadzona w zakresie wskazanym przez uprawniony podmiot.

Gałęzie prawa obejmują spójne i usystematyzowane według przyjętych założeń normy prawne regulujące określone rodzaje stosunków prawnych. Są one wyodrębniane nie tylko ze względu na metodę regulacji (władcza lub niewładcza), ale także z uwagi na przedmiot regulacji. **Do prawa publicznego należą następujące gałęzie prawa:** prawo konstytucyjne, prawo administracyjne, prawo finansowe i prawo karne; **do prawa prywatnego zalicza się** prawo cywilne oraz prawo pracy, które przede wszystkim ze względu na imperatywne przepisy chroniące pracownika w coraz mniejszym zakresie ma cechy prawa prywatnego. Kompleksowe regulacje prawne odnoszące się do jednego przedmiotu (np. ustawa – Prawo bankowe, ustawa – Prawo własności przemysłowej) nie stanowią gałęzi prawa, gdyż przepisy w nich zawarte należą do różnych gałęzi prawa. Z reguły w ramach gałęzi prawa wyodrębnia się działy, np. w prawie cywilnym (gałąź prawa) wyodrębnia się kilka działów tego prawa, w tym część ogólną, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, prawo spadkowe, prawo rodzinne i prawo na dobrach niematerialnych.

Nauka prawa wyodrębnia także dyscypliny naukowe i dydaktyczne. Tytułem przykładu prawo gospodarcze nie jest gałęzią prawa ani działem prawa, jest natomiast **dyscypliną dydaktyczną**, jego zakres przedmiotowy wyznaczają bowiem przepisy należące do różnych gałęzi prawa, jest ono przedmiotem wykładu na wielu kierunkach studiów, w tym na kierunkach

ekonomicznych. Z kolei prawo handlowe (zwane również prawem gospodarczym prywatnym) jest uważane za dyscyplinę prawniczą bądź za szczególny dział prawa cywilnego.

1.5. Źródła prawa

Polskie prawo jest, jak już wspomniano, w zasadzie prawem stanowionym, a zatem jego głównym źródłem są akty normatywne. Aby system prawny był spójny, obowiązuje **hierarchia aktów normatywnych** (akt hierarchicznie niższy nie powinien być sprzeczny z aktem hierarchicznie wyższym) w następującej kolejności:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej;
- umowy międzynarodowe ratyfikowane na podstawie uprzedniej ustawy wyrażającej zgodę parlamentu na ratyfikację (mają pierwszeństwo w stosowaniu przed ustawami);
- ustawy, niektóre z nich nazywane są kodeksami – np. Kodeks cywilny, Kodeks karny czy Kodeks pracy; rangę ustaw mają także rozporządzenia z mocą ustawy wydawane przez Prezydenta RP wyjątkowo na podstawie art. 234 oraz w zakresie i w granicach przewidzianych w art. 228 ust. 3–5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- rozporządzenia wykonawcze wydawane na podstawie ustawy i w zakresie jej upoważnienia (np. rozporządzenie Ministra Finansów);
- akty prawa miejscowego (np. uchwała rady gminy).

Wymienione akty prawne są aktami normatywnymi **powszechnie obowiązującymi**, z tym że zasięg obowiązywania prawa miejscowego jest terytorialnie ograniczony (np. do obszaru gminy, powiatu lub województwa samorządowego).

Natomiast nie mają charakteru powszechnie obowiązującego:

- uchwały podejmowane przez kolegialne, naczelne organy administracji rządowej (np. uchwały Rady Ministrów) lub kolegialne organy centralne;
- zarządzenia Prezydenta RP lub ministrów (mogą być wydawane tylko na podstawie ustaw).

Te wewnętrznie obowiązujące akty normatywne **wiążą** tylko adresatów podporządkowanych organowi, który ten akt wydał, np. zarządzenie Ministra Finansów wiąże naczelnika urzędu skarbowego, ale nie wiąże podatnika (dlatego decyzja administracyjna wydana wobec podatnika nie może być oparta na przepisie zarządzenia).

Konstytucja przewiduje wydawanie jeszcze innych aktów normatywnych o charakterze mieszanym – np. Sejm uchwała swój regulamin, ale uchwalony regulamin określa także zewnętrzne kompetencje organów Sejmu.

Akty normatywne podlegają ogłoszeniu (promulgacji) w specjalnych dziennikach urzędowych:

- w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.) ogłasza się między innymi: Konstytucję RP, niektóre konwencje międzynarodowe, ustawy, rozporządzenia: Prezydenta RP, Rady Ministrów (RM), Prezesa Rady Ministrów, ministrów kierujących działami administracji rządowej, przewodniczących określonych w ustawach komitetów, będących członkami Rady Ministrów, oraz Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji (KRRiT);
- w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej Monitor Polski (M.P.) ogłaszane są między innymi zarządzenia Prezydenta RP wydane na podstawie ustawy oraz uchwały RM i zarządzenia Prezesa Rady Ministrów wydane na podstawie ustawy;
- w dziennikach urzędowych ministrów kierujących działami administracji rządowej (np. Dziennik Urzędowy Ministra Finansów) oraz w dziennikach urzędowych urzędów centralnych ogłasza się między innymi akty normatywne organu wydającego ten dziennik urzędowy i nadzorowanych przez niego urzędów centralnych oraz uchwały Rady Ministrów uchylające zarządzenie ministra wydającego dziennik urzędowy;
- w wojewódzkim dzienniku urzędowym ogłasza się między innymi akty prawa miejscowego stanowione np. przez wojewodę lub przez organy jednostek samorządu terytorialnego funkcjonujące na obszarze danego województwa.

Od 1.01.2012 r. akty normatywne podlegające ogłoszeniu ogłasza się w formie dokumentu elektronicznego, chyba że ustawa stanowi inaczej. Dzienniki urzędowe wydaje się również w postaci elektronicznej (od tej zasady są wyjątki). Dla każdego dziennika urzędowego wydawanego w postaci elektronicznej organ wydający prowadzi odrębną stronę internetową.

Warto przypomnieć, że w Polsce źródłami prawa są także **akty prawa unijnego** (zob. pkt 1.4 i rozdz. II). Zasady ich publikacji w dziennikach urzędowych UE określa prawo unijne. Pozakonstytucyjne źródło prawa, którym jest np. **prawo zwyczajowe**, nie jest publikowane w żadnym dzienniku urzędowym.

1.6. Zasady stosowania prawa

Pojęcie „stosowanie prawa” rozumiane jest niejednolicie. W **węższym znaczeniu** polega ono na ustaleniu stanu faktycznego (czyli „jak było”), znalezieniu przepisów zawierających normę, w której hipotezie mieści się ten stan faktyczny, zbadaniu, czy nie ma przeszkód w zastosowaniu tych przepisów, i wydaniu na ich podstawie orzeczenia (np. wyroku sądowego lub decyzji administracyjnej). W przedstawionym znaczeniu **stosowanie prawa należy do organów wydających rozstrzygnięcia**, takich jak np. sądy

lub organy administracji, natomiast **w szerszym znaczeniu** stosowanie prawa należy **do każdego, kto czyta przepis prawny** i powołuje się na niego – np. strona wnosząca podanie do naczelnika urzędu skarbowego. W podręczniku przyjęto węższe znaczenie stosowania prawa oraz organów stosujących prawo. W związku z kompetencją tych organów wyróżniany jest **sądowy i kierowniczy typ stosowania prawa**. W pierwszym przypadku prawo stosują sądy (np. sądy powszechne), w drugim – organy administracji (np. kierownik urzędu stanu cywilnego, naczelnik urzędu skarbowego). Znajomość zasad, którymi kierują się organy stosujące prawo, jest przydatna każdemu, nie tylko przyszłemu ekonomistcie.

Zasada znajomości prawa wynika z rzymskiej reguły *ignorantia iuris nocet* – **nieznajomość prawa szkodzi**. W konsekwencji przyjmuje się, że „nikt nie może zasłaniać się nieznajomością prawa”. Zasada znajomości prawa nie wyraża obowiązku znajomości treści wszystkich przepisów prawnych (byłby to wymóg nierealny), ale tylko regułę, że organ rozstrzygający w sprawie **zastosuje przepisy** bez względu na to, czy adresaci norm zawartych w tych przepisach znali ich treść.

Nikt nie może tłumaczyć się nieznajomością prawa celem uniknięcia odpowiedzialności za jego naruszenie. Na przykład Jan Kowalski nie może skutecznie tłumaczyć się przed organem podatkowym, że nie wiedział, iż należy płacić podatek, albo że nie wiedział, jak prowadzić księgę przychodów i rozchodów. Jeżeli w myśl prawa jako podatnik zobowiązany jest do zapłacenia podatku oraz do należytego prowadzenia księgi przychodów i rozchodów, to powinien wywiązać się z tych obowiązków, gdyż w przeciwnym przypadku spotkają go sankcje. Z podanych względów adresaci norm (podmioty prawa) we własnym interesie powinni znać podstawowe zasady prawa, a także przepisy regulujące sytuacje, w których znaleźli się z różnych powodów. Dysponowanie tego rodzaju wiedzą przez adresatów norm prawnych stanowi racjonalne założenie dla podmiotów stosujących prawo (np. dla sądów i organów administracji publicznej).

Należy jednak podkreślić, że ustawodawca zobowiązany jest do zapewnienia warunków umożliwiających każdemu zapoznanie się z prawem. W myśl art. 88 ust. 1 Konstytucji RP **przesłanką wejścia w życie** aktów prawa powszechnie obowiązującego jest ich **ogłoszenie zgodnie z obowiązującym prawem (obecnie w formie elektronicznej)**. Nie wolno zatem stosować i wymagać znajomości przepisów prawa, które nie zostały jeszcze ogłoszone.

Reguła uchylania kolizji praw w przestrzeni wynika z faktu, że każde państwo ma swoje wewnętrzne prawo prywatne – np. w Polsce obowiązuje prawo polskie, a we Francji prawo francuskie. Terytorium państwa wyznacza obszar obowiązywania wewnętrznego prawa publicznego, które ze względu na element władztwa stosowane w innym państwie naruszyłoby zasadę jego suwerenności. Polskie prawo publiczne nie może zatem regulować np. podatków we Francji lub zasad nabycia albo utraty obywatelstwa belgijskiego.

Zasady suwerenności państw nie narusza jednak stosowanie obcych norm prawa prywatnego, gdyż nie wyrażają one władztwa państwowego, a zatem granice państwowe nie limitują obowiązywania tych norm. Wobec takich cech **normy prawa prywatnego obowiązują w przestrzeni ponad państwami**. Skoro nie ma przeszkód, aby np. sąd niemiecki stosował normy polskiego prawa prywatnego lub aby sąd polski stosował tego rodzaju normy prawa niemieckiego, to w sytuacji prywatnoprawnej z elementem **międzynarodowym** powstaje problem **kolizji** wchodzących w grę praw zainteresowanych państw. O tym, według jakiego prawa należy rozstrzygnąć przedstawiony stan faktyczny, decydują **normy kolizyjne** prawa prywatnego międzynarodowego. Każde państwo ma swoje wewnętrzne prawo prywatne międzynarodowe. Rozstrzygający sprawę np. sąd niemiecki do usunięcia kolizji praw zastosuje zatem z reguły niemieckie prawo prywatne międzynarodowe, a sąd polski – normy kolizyjne polskiego prawa. Jednakże normy kolizyjne zawierają także niektóre ratyfikowane przez Polskę konwencje międzynarodowe oraz akty prawa unijnego. Pierwszeństwo norm prawa międzynarodowego publicznego i prawa unijnego nakazuje najpierw zbadać, czy danej sytuacji nie reguluje kolizyjna norma konwencyjna lub unijna, a negatywny wynik tego badania pozwala na zastosowanie ustawowych norm kolizyjnych wewnętrznego prawa prywatnego międzynarodowego. W polskim systemie prawnym normy kolizyjne o genezie wewnątrzkrajowej zawiera przede wszystkim ustawa – Prawo prywatne międzynarodowe z 2011 r. (p.p.m.).

Budowa normy kolizyjnej prawa prywatnego międzynarodowego jest inna niż normy prawa merytorycznego, składa się bowiem z **hipotezy** zawierającej opis sytuacji, do których ma zastosowanie ta norma, oraz z **dyspozycji** wskazującej prawo właściwe dla sytuacji opisanej w hipotezie, np. własność i inne prawa rzeczowe (hipoteza) podlegają prawu państwa, w którym znajduje się ich przedmiot (dyspozycja). W dyspozycji znajduje się między innymi tzw. **łącznik**, z powodu którego do sytuacji opisanej w hipotezie stosuje się prawo określonego państwa. **Podstawę łącznika** mogą stanowić między innymi obywatelstwo, miejsce zamieszkania, zwykły pobyt, siedziba osoby prawnej lub siedziba przedsiębiorstwa albo miejsce położenia rzeczy. Łączniki o takich podstawach określane są jako **łączniki obiektywne**. Natomiast **wybór prawa** to łącznik **subiektywny** będący przejawem **autonomii woli stron** na gruncie prawa kolizyjnego. Strony mogą bowiem wybrać prawo właściwe dla sytuacji opisanych w hipotezach niektórych norm, np. dla zobowiązania wynikającego z umowy (zob. bliżej rozdz. XIII).

Inną kwestią jest **rozstrzyganie kolizji praw w czasie**, która powstaje przede wszystkim w związku ze zmianami w prawie. Wówczas może bowiem powstać wątpliwość, który przepis obowiązuje w danym stanie faktycznym, np. przepis nowej ustawy (przez pojęcie ustawy należy w tym fragmencie tekstu rozumieć także inny akt normatywny) czy dotychczas obowiązującej. Uchyleniu **kolizji praw w czasie** służą reguły **prawa międzyczasowego**. Są one zawarte w przepisach **wprowadzających** ustawy (np. ustawa – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny), w przepisach **przejściowych** lub **końcowych** (umieszczanych na końcu tekstu ustawy) albo reguły te stanowią niepisane,

powszechnie uznane zasady wypracowane przez naukę prawa. Najważniejsze z tych zasad mają następującą treść:

- 1) ustawa **wchodzi w życie** po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Ustaw, chyba że sama określi dłuższy termin wejścia w życie; okres między opublikowaniem a wejściem w życie ustawy (*vacatio legis*) powinien być na tyle odpowiedni, aby adresaci norm w niej zawartych mogli się do nich rzeczywiście zastosować (od przedstawionych zasad są wyjątki);
- 2) ustawa **nie działa wstecz** (*lex retro non agit*), a zatem ma ona zastosowanie tylko do sytuacji zaistniałych od dnia jej wejścia w życie; zasada ta stanowi podstawę poczucia pewności oraz zaufania do prawa, a zatem wsteczne działanie prawa może być dopuszczalne tylko wyjątkowo; według art. 3 k.c. ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że to wynika z jej brzmienia lub celu; takie wsteczne działanie ustawy może mieć miejsce w **niezwykłe wyjątkowych** sytuacjach, jeżeli zasady demokratycznego państwa prawnego nie stanowią przeszkody (np. wsteczne działanie ustawy jest podyktowane ważnym interesem obywateli); Trybunał Konstytucyjny (TK) orzeka o niezgodności z Konstytucją wstecznie działającej ustawy, jeżeli nie zachodzi przewidziany prawem wyjątek;
- 3) **ustawa późniejsza uchyla ustawę wcześniejszą**, gdy:
 - ustawa późniejsza nie wspomina o uchyleniu ustawy wcześniejszej, ale z jej treści wynika, że reguluje ona ujęte w niej zdarzenia inaczej niż ustawa wcześniejsza (tzw. **uchylenie domniemane**),
 - ustawa późniejsza stanowi, że z dniem wejścia w życie uchyla wszystkie wcześniejsze przepisy dotyczące przedmiotów w niej uregulowanych (np. art. II ustawy – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny); jest to **uchylenie ogólne**,
 - ustawa późniejsza wymienia wszystkie akty normatywne bądź przepisy, które uchyla w całości lub w pewnym zakresie (por. art. III–VII ustawy – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny); jest to **uchylenie szczegółowe**,
 - ustawa szczególna wyłącza ustawę ogólną, a zatem **ustawa późniejsza ogólna nie wyłącza ustawy wcześniejszej szczególnej**, chyba że co innego wynika z treści tej ustawy późniejszej,
 - jeżeli zdarzenie wywołuje skutki prawne pod rządem następujących po sobie ustaw, to każda z nich jest właściwa do oceny tych skutków prawnych, **które powstały w czasie jej obowiązywania** (np. skutki umowy najmu lokalu mieszkalnego wiążącej strony przez kilkadziesiąt lat podlegają kolejno zmieniającym się ustawom),
 - jeżeli na podstawie przedstawionych wyżej niepisanych lub pisanych (stanowionych) reguł nie da się ustalić, czy należy stosować ustawę nową czy dotychczas obowiązującą, to w zasadzie **stosuje się ustawę nową**.

Znajomość reguł prawa międzyczasowego jest szczególnie przydatna wobec ustawicznych zmian w prawie. Jeżeli ustawodawca nie nadąża za dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością społeczną lub gospodarczą, wówczas niektóre przepisy wydają się nie-